

AFRIKA, AMERIKA ÉS AUSZTRÁLIA.

A) A F R I K A.

I. A felső Nilus és a Vörös tenger melléke.

1. A Nilus felső völgye és forrásvidéke.

Szuez és Egyiptom fővárosa Kahira között emelkedik a M o k a t t a m hegység. Ez északi nyulványa a Vörös tenger nyugati partjain elterülő Nubiai sivatag felföldnek, melyet a Z a h a r á t ó l csak a Nilus mélyen vájt, S a l a k u sziklamedre választ el. A Nilus ezen része Assuantól felfelé számos kisebb-nagyobb vízesések miatt, csak nagy nehézséggel hajózható. A völgy ezen részének községei közül Ó- és Új-Dongolán kívül csak K o r o s k o és A b u - H a m e d jelentékenyebbek, azután pedig még E l - D o m e r, a kelet felé emelkedő havasokban eredt A t b a r á folyó torkolatánál. Az Atbarától délnyugati irányban a Nilusig terjedő pusztá, részben sivatag terület közepét szeli a hatalmas B a h r - e l - A z r e k folyó. Völgyében fekszik S z e n a á r, mely után Nubia ezen déli része Szenaárnak nevezetik. A Bahr-el-Azrek és Nilus egyesülésénél van Nubia legjelentékenyebb községe C h a r t u m — keleti Afrika élénk karavánkereskedésének legfontosabb állomása s a Nilus felső völgye felé irányzott közlekedés kiindulási pontja.

Innen a Nilus völgyében felfelé hatolva, egyenesen déli irányban kell haladnunk — egészen odáig, hol a keletről jövő S z o b a t szemközt találkozik a Szudánban (zsiraf) eredt folyók (Bahr-el-Arab, Bahr-el-Homer, Bahr-el-Ghazal) által növesztett és keletre terelt Nilussal.

A nevezett folyók s maga a Nilus is a M v u t a n tótól éjszakra, gazdag növényzetű, de mocsáros és egészségtelen területet szelnek, mely a vízilónak kedvenc tartózkodási helyét képezi. Legfontosabb község ezen vidéken a Nilus mellett fekvő G o n d ó k ó r o, mely a legújabb időkben a Nilus forrásvidékeinek felfedezésére irányzott expedíciók egyik legfontosabb kiindulási pontját képezte.

Ezen községtől a Nilus völgyében felfelé haladva — elérjük a Mvutan

tavat, melynek déli, még ismeretlen része, talán az egyenlítőn túl is terjed. Délkeletre tőle terül el a megközelítőleg $80.000 \square \text{km}^2$ nagyságú Ukereve tó. Az Ukereve és Mvutan tó közötti területen a Nilus többnyire szűk völgyben, tetemes magasságú hegyvidéket szel, a tágabb völgykatlanokban számos, gyakran tekintélyes kiterjedésű tavakat képezve.

Az Ukereve (Viktoria Nyanza) tónál eljutottunk a Nilus forrásvidékéhez. Ered az a nevezett tavat minden oldalról körülvevő (mézgafa) hegyek számos patakjaiból, melyek mind az Ukereve tóba ömlenek. Az újabbkori beható kutatások véget vetettek azon nézetnek, mintha az Ukereve tótól délnyugatra elnyúló Tanganyika tó is a Nilussal összeköttetésben állana. A kettő egy magas hegylánc által van egymástól elválasztva, mely éjszak felé a Mvutan tóig húzódik.

Még magasabbak az Ukereve tavat délről és keletről környező hegyek. Itt az Ukereve tó és az Indiai Oceán közti területen legmagasabbra emelkednek a Kilima-Ndsaro és a Kénia hegycsúcsok, melyek a 6000 m -t megközelítő magasságukkal Afrika legmagasabb emelkedéseit látszanak képezni; tetőik, bár majdnem az egyenlítő alatt fekszenek, örök hóval vannak borítva; — hómezőikből nyeri a felső Nilus vizének legnagyobb részét.

2. Habes vagy Abyszinia.

A nevezett hegyóriásoktól éjszakra húzódik egy kevésbé ismeretes hegyláncolat, mint vízvázalasztó a Nilus és az Indiai Oceán között. A Nilusba folyó Szobat és az Indiai Oceánba folyó Dsuba közötti területen ezen hegylánc mindinkább magasodó hegyvidékké — éjszakra pedig a több mint $200.000 \square \text{km}^2$ -nyi habesi felfölddé szélesedik ki, a Vörös tenger és Nilus közti területén.

Habes egy 2000 m átlagos magasságú, mélyen vajt sziklavölgyek által meg-megszakított fensík, melyből helyenként több mint 4000 m magas hegycsúcsok emelkednek. Legszebb része a regényes fekvésű Csana tó környéke. Ettől éjszakra fekszik Gondar, az Atbara felső völgyét délről övező hegykoszorú aljában. Habes éjszaknyugatra nyíló völgyei (tamarind) felette termékenyek; az emelkedések fában szűkülők úgyan, de kitűnő legelőt szolgáltatnak, mivel folyton zöldelő gyeppel borítvák, mely éles ellentétet képez a felföldet környező, sivatag vidékek kopárságával.

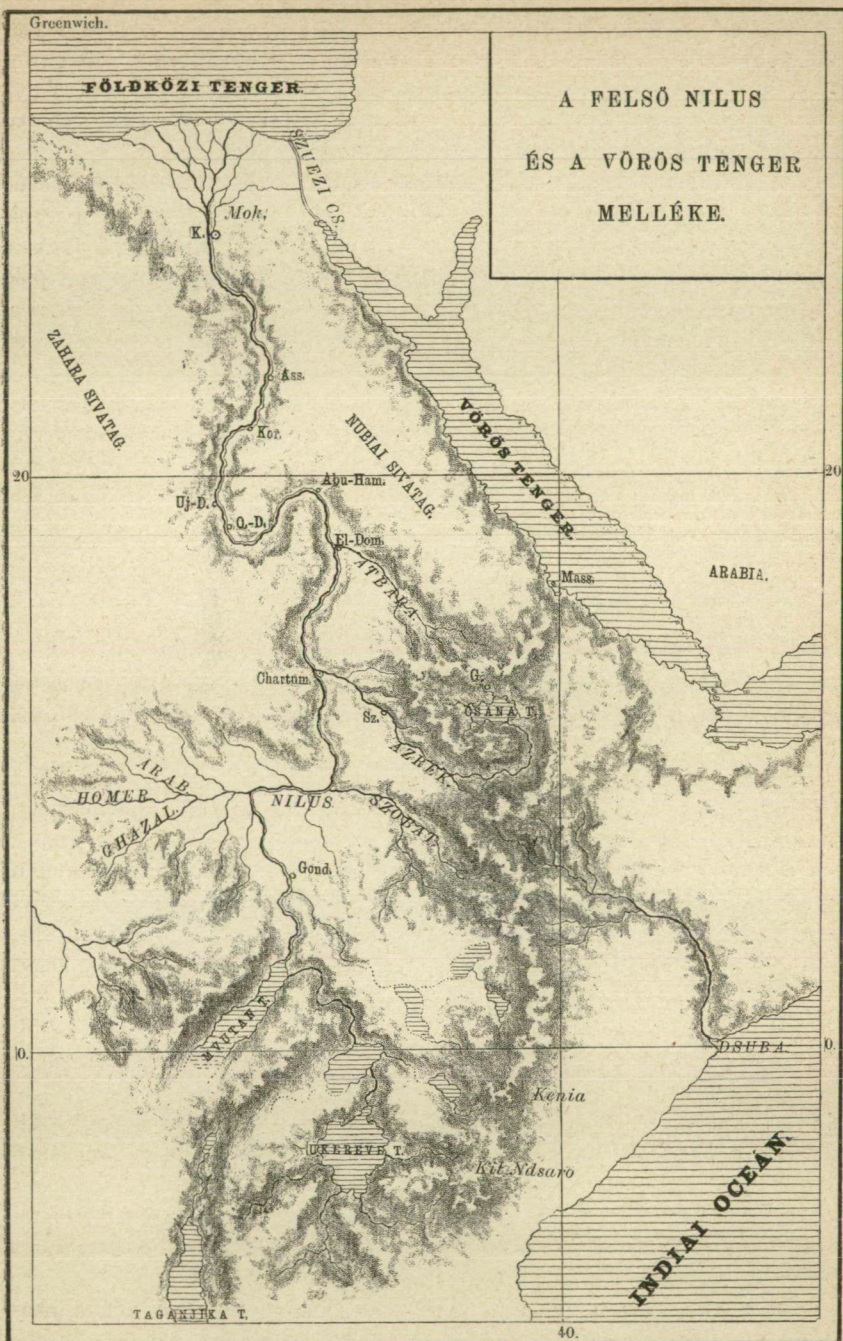
A habesi fensík felette nehezen megközelíthető területet képez, kivált a Vörös tenger felől, hol a sóstalajú — részben a tenger színe alatt fekvő vidékekből, magas, hozzáférhetlen sziklafalak emelkednek. A Vörös tenger ennek következtében csekély jelentőségű Habesre nézve; egyedüli jelentékenyebb kikötő községe Maszana, egy kis szigeten a sziklás tengerpart közelében.

A Nilus közép folyása által szelt vidék, valamint a habesi felföld lakosai is, tarka népvegyületet képeznek, melynek legfontosabb elemét a beván-

Greenwich.

FÖLDKÖZI TENGER

A FELSŐ NILUS
ÉS A VÖRÖS TENGERT
MELLÉKE.

dorolt arabok képezik. Vallásra nézve a lakosság legnagyobb része mohamedánus, csak Habesben találhatók nagyobb számban keresztények is. A Nilus felső völgyének és forrásvidékének néger lakói kizárólag pogányok.

Természeti tárgyak.

1. Növények.

1. A mézgafa (*Acacia vera*) középmagasságu fa ide-oda hajlott vörösbarna ágakkal és páros, árforma, egyenes tövisekkel. Kopasz levelei kétszer szárnyaltak. Sokvirágu fejecskéje gömbszerű, sárga s hosszú nyelű. Hüvelye lapos, kopasz és cikkes. A felrepedezett vagy bemetszett kéregből nedv szivárog ki, mely a levegőn megszilárdul és gummi arabicum név alatt kerül a kereskedésbe.

2. A tamarind (*Tamarindus indica*) egyenes törzsű, feketebarna repedezett kérgű és terebélyes koronájú fa. Szárnyalt levele 12—20 pár levélkéből áll, melyek vonalosak, hosszúkások és épszéliek. Gyérvirágu fűrtjei eleinte felérek, vörössel ereztettek, későbbben sárgások. Fel nem pattanó hüvelye, vastag szürkésbarna és keresztrekeszű; a törékeny külső héja és a puha, gvenge belső héj között zöldes, feketebarna bél foglaltatik, melyben az edényparnatok hálószerűen elágaznak. Ezen nedvdús anyag borszagú és kellemes savanyú ízű, tápszer és gyógyítószernek szolgál.

2. Állatok.

1. A zsiraf (*Camelopardalis giraffa*) a legmagasabb szárazföldi állat, mert magassága egyenes állásban, fejétől hátsó csülkéig számítva 6 m, maga a nyaka 2 m, előlábai még hosszabbak. A törzs ellenben aránytalanul rövid és hátra felé igen lejtős. A hím homlokán három, a nőstényen két egyszerű szőrös bőrrel bevont nyújtvány van; nyakát rövid sörény, teste egyéb részeit pedig rövid síma szőr fedi, melynek alapszíne fehér vagy szürke és fakósárga, mely rendetlen négyyszögű foltokkal van tarkázva. Rövid farka szőrbojttal végződik. — A zsiraf belső Afrika sivatagain él kis csapatokban, s falevelekkel táplálkozik, melyeknek szedésében hosszú, érdes, kinyújtható nyelve és magas termete jó szolgálatot tesz neki. Ezen állatnak mozdulatai, nevezetesen lefekvés, meghajlás és járás közben, nagyon sajátosak, mivel mind a két ugyanazon oldalon levő lábával egyszerre lép előre és nyakát e közben ide-oda hintázza. Járása ingadozó, de mindamellett gyors futó.

2. A víziló (*Hippopotamus amphibius*) nagy, otromba szárazföldi emlős állat. Feje tompa, négyyszögű; fülei és szemei kicsinyek; torka igen bő, nyaka rövid. Négy rövid lábon nyugvó törzse igen vastag bőrrel födött, melyen a puskagolyó is nehezen áthatol. — A víziló majdnem folytonosan a nagyobb folyókban vagy azok növénydús partjain él és vízi növényekkel táplálkozik. Éjjel gyakran meglátogatja a szomszédban levő ültetvényeket, hol nagy kárt tesz. Jóízű húsa és agyarai miatt vadászszák.

II. Kelet-Afrika.

1. A partvidék.

A Kénia hegycsúcs és habesi felföld közötti hegyláncolatától keletre elterülő, fensíki jellegű és még csak kevésbé ismert területet — a rajta tanyázó néptörzsek után — Galla, Sangalla és Szomali vidéknek

nevezik. — A terület északkeleti csúcsát a Gardafui fok képezi, melynek átellenében Szokotora szigete emelkedik a tengerből.

A Gardafui foktól délnyugatra húzódó tengerpart — sziklás emelkedése dacára — tengeröblökben szegény. Csak a Dsuba folyam torkolatánál van egy használható öböl, melynek háttérében a hasonló nevű községet találjuk.

Innen délre a hegyek a parttól beljebb húzódnak. De a tengerparti síkság — bár bámulatos dús növényzete van — a mocsarak páráival telt levegője s a legyek és szúnyogok (cecelégység) milliárdjai miatt az európai gyarmatosokra nézve megközelíthetetlen. Innen van, hogy az európaiak itteni tekintélyesebb gyarmatait és kereskedelmi tekintetben fontosabb községeit mind a tengerpart mellett emelkedő szigeteken találjuk. Ezek között legfontosabb Zanzibar, a hasonló nevű tengerparti vidék termékeinek főkiviteli helye; tovább dél felé pedig Mozambique, a hasonló nevű csatorna legszűkebb részénél.

A Zanzibar és Mozambique partvidékek közti határvonalnak szokás, a Delgado fok mellett tengerbe ömlő Rovuma folyót tekinteni. Ennek völgyében felfelé vezet egy hágón keresztül az út a hatalmas Nyasza-tóhoz, azon emelkedéseken át, melyek azt északkeletről övezik. Ezen emelkedéseknek nyugati folytatásai a Muesingo névvel jelzett hegyek, melyek a Nyasza-tótól nyugat felé húzódva a Zaire (Kongo) és Zambezi folyók forrásvidékein a Mozambika hegységhez csatlakoznak s ott a nevezett két folyó közti vízváltástót képezik.

A Zambezi folyó felső folyása északról délfelé irányult; már itt is számos vízeséseket képez, de legnagyobb részén a maga nemében a Viktoria esés, hol a már hatalmas folyó néhány száz méternyi mélységbe zuhan. Innen azután délre nyitott ívben halad, mélyen vajt, de felette termékeny völgyben, melynek északi részén Tele község a vidéket beutazóknak egyik legfontosabb állomása. — Keletre a völgy ismét szűkül; legszűkebb a Lupata szorosban, melynek elhagyása után, a folyó rendes eséssel mindinkább táguló völgyben a tenger felé hömpölyög s abba delta torkolatban ömlik.

A Zambezi számos jobb- és balparti mellékfolyóinak vidéke még ismeretlen. Legismertebb a Sire folyó, mely a Nyasza-tónak vizeit a Zambezi felé vezeti. A Sire számos vízesései, a Zambezi völgye és a Nyasza közötti közlekedhetőségnek nagy hátrányára szolgálnak.

A leírt területek néger lakossága számtalan törzsre van osztva s a műveltség igen alacsony fokán áll. A tengerparti lakosság Arabiából bevándorolt mohamedánusokkal van keverve, kik a felette jövedelmező földművelés és állattenyésztés mellett kézműiparral és kereskedelemmel is foglalkoznak. Az európaiak tényleges birtoka és befolyása ezen területen néhány tengerparti kikötő-helyre s a tengerpart mellett emelkedő szigetekre van szorítva,

2. Madagaszkár és az azt környező szigetcsoportok.

A Mozambique tengerparttól kelet felé s attól a legszűkebb részén nem több, mint $350\frac{1}{2}$ mérföld szélességű Mozambique csatorna által elválasztva, fekszik Madagaszkár, mely $600.000\frac{1}{2}$ négyzet mérföld területével földünk nagy szigetei között harmadik helyen sorakozik. A sziget tengerparti része nagyjából lapályos és mocsaras s csak északi emelkedettebb partjain találunk kikötőknek alkalmasabb öblöket, honnan a franciák több ízben kísérleteket tettek a sziget elfoglalására. A sziget belsejének legnagyobb része ismeretlen; újabb kutatások alapján úgy látszik, hogy a déli rész kopár — részben rivatag terület; a nyugati rész is vízben szűkölködik s kevésbé termékeny s csak az északi és keleti — párhuzamos hegységekkel borított — területek termékenyek és dús növényzetűek. Legnagyobb emelkedéseit a sziget közepét elfoglaló vulkanikus származású hegyek képezik (2700 méter). Folyó vizei jelentéktelen parti folyók. Főközsége Tananarivo, a Hova törzs fejedelmeinek székhelye. Ezen törzs az újabb időben hatalmát az egész szigetre kiterjesztette, melynek lakosságát $2\frac{1}{2}$ millióra becsülik. A sziget északkeleti partvidékein néhány kikötő az európai hajóknak is nyitva áll.

Úgy Madagaszkárra, mint a körülötte fekvő Comorin, Amirant, Seychell és Maszkaren szigetcsoportokra nézve is felette jellemző, hogy úgy növény- mint állatvilágukra nézve, felette eltérők a szomszéd afrikai partvidékektől. Legjellemzőbb a szigetek faunájára a félmajmok (Lemur) nagy száma.

A fent nevezett szigetek között legfontosabbak a francia birtokot képező Reunion és az angol birtokba került Sz. Mauritius (mindkettő a Maszkarenek csoportjában). Mindkettő felette termékeny s különösen a cukornád termesztésére felette alkalmas. A lakosság tömeges bevándorlás által folyton növekszik.

Természeti tárgyak.

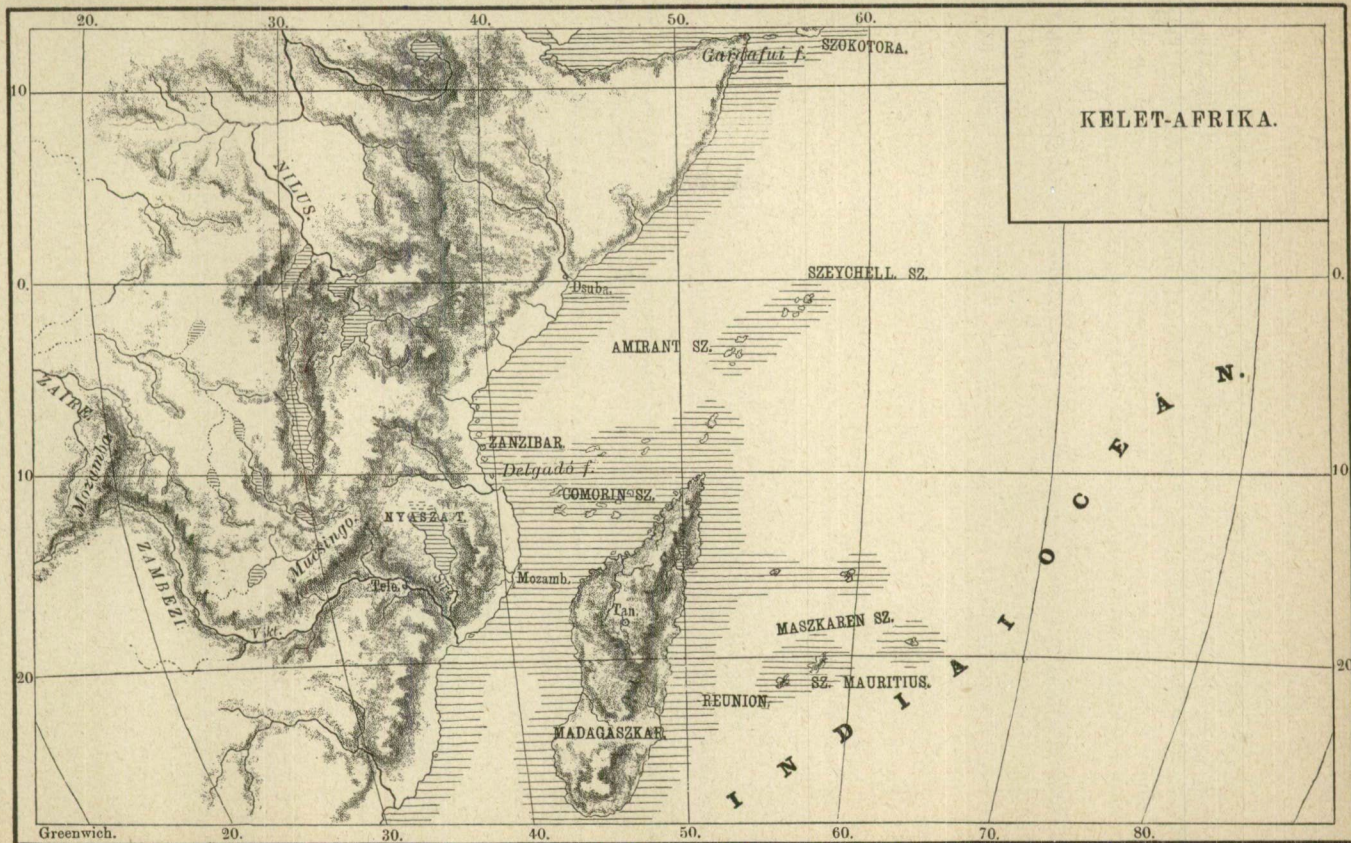
Állatok.

1. A cecelég (Glossina morsitans) egyike a legsúlyosabb csapásoknak az utazókra és Afrika déli tartományait lakókra nézve. Valamivel kisebb a házi légynél. Bokros vagy nádas helyeken tartózkodik. Szúrása a háziállatoknak halálos, s az embereknek kínos fájdalmakat okoz. Innét van, hogy egész néptörzsek Dél-Afrikában szarvasmarhát nem tarthatnak. Az utazók ezen veszélyes légy tartózkodási helyein át csak holdvilágos éjjeleken folytatják útjukat.

2. A Lemur (Lemur mongos) macska nagyságú, feje hegyes, mint a rókaé, orra hosszú; képe és kezei feketék, szemei vörösek, nyelve érdes mint a macskáé; farka hamvas színű s testénél hosszabb.

Rokon fajok: Lemur albifrons, fehér homlokú és Lemur macaco fekete és fehér foltokkal tarkázva.

Elő és hátulsó lábaikat kéz gyanánt használják s ebben a majmokhoz hasonlítanak és fél majmoknak nevezetnek.

III. Dél-Afrika.

A Zambezi torkolatától délre fekvő tengerparti községek között még Szo fal a jelentékenyebb hely, a hasonló nevű tengerparton s tovább dél felé Delagoa a zulu kafferek területének legfontosabb kikötő helye. Delagoától kezdve a belföldi hegységek ismét a tengerpartig hatolnak, úgy, hogy az itteni tengerpartokon ismét számos kitűnő kikötő található, melyek között Port Natalt illeti az első hely, mivel innen az eddig ismert, legkönnyebb s azért legjáratottabb út nyílik — Dél-Afrika belsejébe.

Innen a tengerpart határozottabb délnyugati, helyenként egyenesen nyugati irányt vesz Afrika déli csúcsáig: a Tűfokig. A Tűfoktól $50\frac{1}{2}$ -nyi távolságban észak-nyugat felé van a Jóreménység foka, azon félsziget délnyugati végcsúcsa, melyen az újabb időben mind nagyobb jelentőségre emelkedő Fokváros épült. A Fokvárostól északra kanyarodó part az Orange folyó torkolatáig nélkülözi a jó kikötőket — itt tehát jelentékenyebb községet nem is találunk.

Az Orange folyó torkolatától, Afrika egész déli csúcsát megkerülve, a tengerparttal párhuzamosan húzódik egy — helyenként mélyen vájt hossz völgyek által több párhuzamos láncokra felosztott — hegység, melynek különösen déli részét a Fekete hegyek (Zwarte Berge) nevével szokták jelölni.

Ezen hegységen túl terül el a benszülöttek által Karrunak nevezett — mintegy $100\frac{1}{2}$ szélességű s több mint 80.000 $\square\frac{1}{2}$ terjedelmű síkság. Ez a száraz évszak alatt kiperzselt sivatag, de az esős időszakban dús növényzetével gazdag legelőt nyújt az ilyenkor a hegyekről leterelt megszámlálhatlan juhnyájaknak.

Ezen síkság igen gyéren van lakva; egyedüli jelentékenyebb községe — két, még a száraz évszakban is bő vizet szolgáltató forrástól feltételezett — Beaufort. — Ezen síkságtól északfelé újból meredek hegység emelkedik (nyugati része: Rageweld, keleti fele: Nieuweweld). Ezen hegység az innen északfelé az Orange folyóig terjedő fensík déli keretét képezi. Legnagyobb magasságát keleti részén éri el, hol a Kompas (Spitzkop) hegycsúcs 2600 méterre emelkedik.

A Kompas hegycsúcsától egy hegylánc keleti irányban húzódik a tengerig, egy másik északkeleti irányban összeköttetésbe lép a Sárkány-hegységgel, mely a belföldi fensíket a tengerparti síkságtól elválasztja.

Ezen — helyenként tetemes magasságra emelkedő hegységen (3000^m) át vezet a fentt nevezett út, Port Natal kikötőből, Pietermaritzburg községen át, az Orange folyó forrásvidékére.

Az Orange és leghatalmasabb jobb parti mellékfolyója a Vaal között elterülő fensíki jellegű vidék legfontosabb községe Bloemfontein.

Valamivel változatosabb a Vaal és Limpopo közti terület, melynek

dombos emelkedései a Sárkányhegységből kiágaznak. Maga a Limpopo a Potschefstrom és Pretoria közti dombvidéken ered s innen nagy — délre nyitott ívben — szerfelett termékeny, de még nagy részben rengeteg őserdőkkel borított völgyben halad az Indiai Óceán felé. — Balpartját azon különállónak látszó hegység kíséri, mely (Masona névvel jelölve) a Limpopo és alsó Zambezi közti területet borítja, egyes ágaival a Szofala tengerpartig hatolva. — Ezen szerfelett termékeny vidék csapását képezik a termiták.

A Masona hegység nyugati része még teljesen ismeretlen, itt egyes ágai ugyanis a Kalahari sivatagba mennek át, mely innen délnyugati irányban fokozatosan emelkedve, az Orange folyóig terjed, több mint 500.000 $\square$ km-re becsült területet elfoglalva. Sőt az Orange balpartját kísérő fensíki területek is még ide számíthatók, mivel ott is csak az esős időszak képes kivételesen némi növényéletet elővarázsolni. A Kalahari sivatag nyugati határát a Namaqua és Damara tengerparti hegyvidék képezi, bár egyes helyeken — nevezetesen a Cunene folyótól délre eső vidéken, a sivatag egészen a tengerpartig húzódik.

Délafrika lakosai: kafferek és hottentotok, továbbá bevándorolt hollandiai teleptvényesek és — kivált a tengerparti városokban — angol kereskedők és iparosok. A benszülöttek pásztor népek, a Hollandiából származó

boerek földművelők; kézműipar, kereskedés és a híres fokbor termesztése csak a városok területein virágzó. Az egész terület vagy angol birtok, vagy angol befolyás alatt áll. Az angol hittérítők nagy buzgalommal terjesztik a pogány benszülöttek között a keresztény vallást. Ennek terjedtével a benszülöttek eredeti vadsága lassan ugyan — de fokozatosan szelidebb szokásoknak kezd tért engedni.

Természeti tárgyak.

Állatok.

A termita (*Termes bellicosus*) barnássárga színű és majd 26 $\frac{m}{m}$ hosszú rovar, melynek nősténye 65 $\frac{m}{m}$ hosszúra is megnő. Rendszeren nagy társaságban élnek és a hímeken és nőstényeken kívül még munkás és harcoló egyének is vannak. A hímeknek négy recés erezetű, sárgásfehér, átlátszatlan szárnya van, melyek könnyen lehullanak. A nőstényeknek csak rövid ideig vannak szárnyaik, és ezek könnyen felismerhetők rendkívül nagy potrohukról. A munkások egész életükön át szárnyatlanok és gömbölyű fejükön elrejtett rágó műszerekkel bírnak. A harcosok vagy katonák szintén szárnyatlanok, de szegletes fejűek és igen erős rágókkal vannak ellátva. — A meleg tartományokban még más apró termita-fajok is élnek, melyek életmódra és alakra nézve a hangyákhoz hasonlítanak és azért fehér hangyáknak is neveztetnek. Ezek válnak a legborzasztóbb csapássá, ha az emberek közelébe fészkelik be magukat; mert észrevétlenül betolakodnak a házakba, raktárakba és a hajókba, hol roppant károkat tesznek.

A termiták magas dombokat építenek kemény agyagból, melyeket még vasszerszámmal is nehezen lehet szétrombolni.

IV. Nyugat-Afrika.

1. Alsó Guinea.

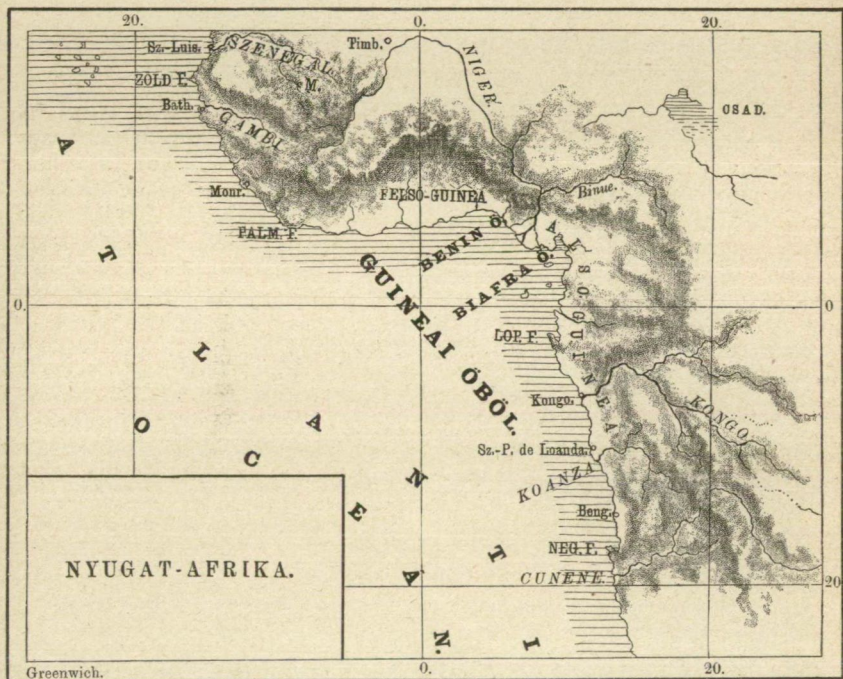
A Cunene folyó torkolatától északfelé lájtuk a Negro fokot. Innen egészen a Lope z fokig a tengerpart, hol hegyes és nehezen megközelíthető, hol lapályos és mocsáros s ragályos betegségek fészke.

A Cunene és Koanza közti tengerparti részt Benguelának nevezik — hasonló nevű kikötővel. Ehhez csatlakozik északfelé Angola — St. Paulo de Loanda nevű fővárossal. Ezen két tartomány belföldi határvonala igen ingadozó s határozottan meg nem jelölhető. A portugálok — mint birtokosok — számítása szerint e terület 800.000 $\frac{km}{m}$ -re tehető, mintegy 9 millió lakossal.

Tovább északfelé van Kongo, a hasonló nevű folyam torkolatánál. A Kongo (Zaire) folyó csak a tengerparti síkság területén hajózható; följebb a hajózást azon vízesések akadályozzák, melyeket a hatalmas víztömeg képez, midőn a belföldi felföldekről — többnyire szűk sziklavölgyben — a tengerparti síkságba ereszkedik. A Kongo felső része, úgy mint számos tekintélyes

mellékvízeinek vidéke is, még csak igen hiányosan ismert terület. A folyam tekintélyes vízmennyiségéből azt következtetik, hogy a Mucsingo hegységtől északra, a Tanganjika tavát körülvevő hegyekig terjedő vidék számos — de még kevésbé ismert — tavainak összes vizeit magába fogadja.

Benguela, Angola, Kongo s északfelé még Loango és Biafra tartományok együttvéve Alsó-Guineának neveztetnek.

Biafra a Lopez foktól északra terjedő partvidéket foglalja magában, egészen odáig, hol a Niger folyó Delta torkolata által képezett kidudorítás a Guineai öblöt két részre osztja: a keleti — a Guineai szigetszoporttal tarkázott — Biafrai s a nyugati Benini öbölre.

2. Felső Guinea és Szenegambia.

A Benini öböltől nyugatfelé a Palmas fokig terjedő tengerparti vidéket Felső-Guineának nevezik. E part zátonyos öblöcskéi felette nehezen hozzáférhetővé teszik az itt évszázadok óta keletkezett európai kereskedelmi állomásokat, úgy, hogy ezek közül — a tengerparti vidék bámulatos terménygazdagsága dacára — nagyobb jelentőségre egy sem emelkedhetik.

Kedvezőbbek a Palmas foktól a Zöldfokig terjedő tengerparti viszonyok. Itt a Liberia köztársaság Monrovia nevű községe és a Gambia torkolatánál épült Bathurst jelentékeny városokká nőik ki magokat.

Éjszakra egészen Marokkóig a tengerpart főenyves — részben sziklás és igen nehezen megközelíthető. E kopár partvidékekkel éles ellentétben áll a Zöldfok s a tőle nyugatra látható szigetcsoport eleven zöld színével, a minek az nevét köszönheti. — A Zöldfok körüli vidék, vagyis a Szenegal és Gambia folyók közötti terület Szenegambiának nevezetik. Ezen, a franciák birtokát képező területen legjelentékenyebb község St. Louis a Szenegal torkolatánál s keletre, ugyanezen folyó felső völgyében Medine, nem messze a Szenegal és a Niger folyók közti vízválasztót képező emelkedésektől.

Ezen vízválasztó, éjszaki nyúlványa azon hegységnek, mely főgerincével, a tengerpart irányát követve, a Niger folyótól délre fekvő vidéket borítja. Legmagasabb e hegység nyugati része, hol a Loma hegyesúcs alatt a Niger folyó ered.

A Niger felső folyása éjszakeleti. A vidék élénk karavánkereskedése, fekvésénél fogva oly fontos Timbuktu városától egyenesen keletre kanyarodik, majd délkeletre fordul, miután vizének tetemes részét a Zahara sivatag homokjában elvesztette. Délkeleti folyása közben vize, számos mellékfolyók által, ismét megszaporodik. A Szudánból jövő, hajózható Binue felvétele után áttöri a Kong hegységet s innen egyenesen déli irányban a Guineai öbölbe ömlik.

A leírt területekre a természet ritka bőkezűséggel szórta kincseit. Bámulatos különösen a Niger és Kongo folyók vidékének növényzete (*Adansonia digitata*, vajfa, olajpálma, földi mogyoró); rengeteg őserdei telvék állatokkal s különösen számos nagy majomfajjal (gorilla, chimpanz, mandrill); a hegyek belseje kincseket rejt, használható és értékes ásványokban, nevezetesen aranyban. De a bennszülött néger törzsek — ősi egyszerűségökben s kevéssel való megelégedettségökben e kincseket egyáltalában nem, vagy csak kis részben tudják értékesíteni; az európai haszonvágynak és terjeszkedésnek pedig nagy hátrányára szolgálnak — a szokatlan égalj mellett — különösen a már följebb jelzett kedvezőtlen tengerparti viszonyok s a terület természeti alkotásából folyó azon nehézségek, melyek a nagyobb folyók völgyeiben való behatolásnak útját állják.

Természeti tárgyak.

1. Növények.

1. A majomkenyérfa (*Adansonia digitata*) óriás nagyságú és több ezer évig tenyésző fa, melynek magassága 20—25 m, vastagsága 7—10 m, koronája igen terebélyes és árnyékos. Gyümölcse hosszúkás

dinnyéhez hasonlít. Tartalma hűsítő, savanyús ízű, húsos, melyet a majmok nagyon szeretnek. Az emberek is élvezik nemcsak friss állapotban, de aszalva is messzire szállítják.

2. A vajfa (*Pentadesma butyracea*) termése az olivához hasonlít. Ennek magvából, főzés és sajtolás által, vajat készítenek, mely egy évig is só nélkül eltartható, és belső Afrika kereskedésének egyik fő cikkét képezi.

3. A z olajpálma (*Elaeis guineensis*) 10^m/ magas fa, melynek levele 5^m/ hosszú. Termése tojásalakú, galambtojás nagyságú, bőrnemű héjú, fekete dió. A termés héjából főzés és sajtolás által nyerik a híres pálmaolajt, mely oly sűrű, mint a vaj s a szappangyártásban talál alkalmazást. A friss pálmaolajat ételhez használják, a régít világításhoz. Továbbá mint enyhítő, fájdalomcsillapító szernek is lehet hasznát venni.

4. A földi mogyoró (*Arachis hypogaea*) egyévi, 2^m/ hosszú szárazakat termő s halaványsárga virágú növény, mely arról nevezetes, hogy virágzás után a lehajló virágnyel hosszabbodván a virággal a földbe hatol, s a föld alatt érleli termését. Magvai igen ízletes ízűek és igen gazdagok olajban, úgy hogy olajat is sajtolnak belőle.

2. Állatok.

1. A gorilla (*Troglodytes Gorilla*) legerősebb és legmagasabb majom; 170^m/ magas testét fekete szőr fűdi. Feje tetején fölmereszthető hajpamattal bír. Koponyája alacsony, arca előre dudorodott, orra lapos; borzasztó fog-soraiból különösen kitűnnek az erős szemfogak. Karjai térdig érnek és mint a hátsó kezek izmos hüvelyekkel vannak fegyverezve. A gorilla a rengeteg erdők lombos fáin tartózkodik, melyeknek gyümölcsét táplálékkul használja.

2. A chimpanz (*Troglodytes niger*) hasonlít a gorillához, csak - hogy kisebb. Ennek magassága rendszeren 140^m/, teste rövid, zömök, karjai vékonyak, de erősek, fülei elálló és merevek, szőre egyenletes hosszú és fekete. Seregesen él a rengeteg erdők lombos fáin, hol gallyakból fekvő helyet készít magának. Nem oly vad, mint a gorilla s fiatal korában könnyen megszeliidíthető.

3. A mandril (*Papio mormon*) 130^m/ magasra nő, színe szürkésbarna, gerince környékén zöldes. Hosszúra nyúlt feje a rajta levő sűrű hajzat miatt igen szélesnek látszik. Skarlátvörös orra nagyon elüt a hosszában ráncolt lazurkék pofától. Pofazsebbe nagy, farka 5—8^m/ hosszú, farán levő ülgumói szőrtelenek, élénk vörös- és kékszerűek. Ezen gonosz természetű majom Guineában honos, a sziklákon és fákön igen ügyesen kúszik és gyümölcsessel táplálkozik. Gyakran hozzák Európába, és menageriákban és állatkertekben mutogatják.

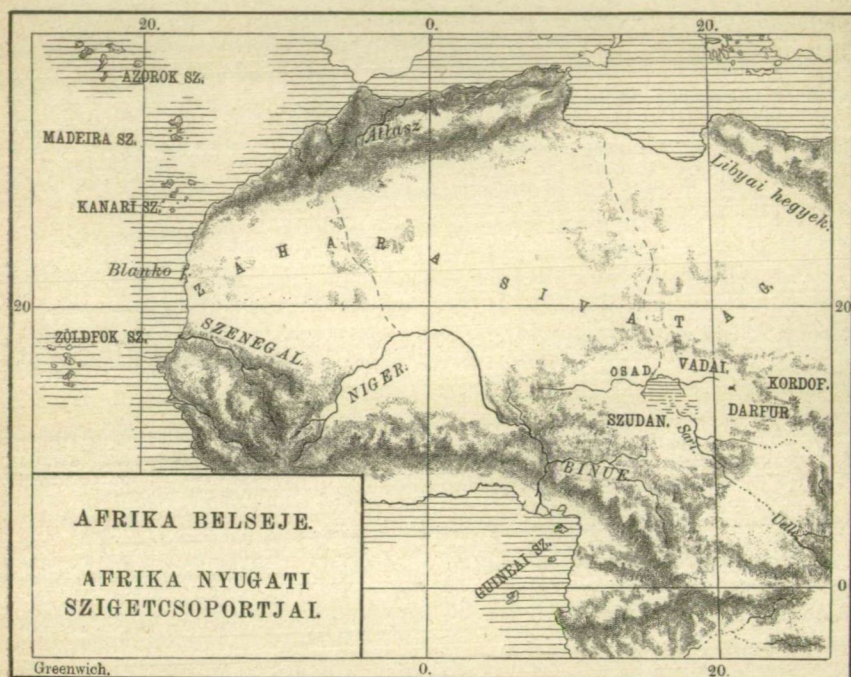
V. Afrika belseje.

1. Szudán.

Szudán nyugati — még pedig emelkedettebb része — a Niger folyóig terjed. Még a Binue is dombokkal szegélyezett fensíki jellegű vidéket szel. De keletfelé a terület mindinkább aláereszkedik — nagy belföldi katlant képezve, melynek legmélyebb részét, a száraz és esős időszak váltakozásai szerint 50.000—110.000^m/-t elfoglaló Csad tava képezi. — Ezen tó vidéke

szerfelett termékeny; a partjait széles övben környező náderdők pedig a legkülönbébb vadak kedvenc tartózkodási helyei. Számos beléje ömlő folyók közül legnagyobb a Sári, melynek völgye idővel — ha azon feltevés igaz, hogy a Mvutan tó nyugati oldalán levő hegységekben eredő Uelle annak felső völgyét képezi, — Belső-Közép Afrika egyik főközlekedési vonalát fogja képezni.

Szudánnak keleti része ismét kevésbé termékeny s a Nilus felé folyton emelkedő. Ezen Vadai és Darfurnak nevezett terület Egyiptomnak, a

legújabb időben kérdésessé vált fenhatósága alá került s a Nilus melléki Kordofan tartománnyal együtt egyiptomi Szudánnak neveztetik.

Szudánnak sűrű lakossága kizárólagosan négerekből áll, kik számtalan törzsekre oszolva, törzsfőnökeik zsarnok kényuri hatalma alatt állanak. Ezen törzsök egymással örökös ellenségeskedésben és viszályban élnek s véres háborúkat folytatnak, melyek legtöbb esetben a gyengébb törzs teljes kiirtásával végződnek. (Rabszolgakereskedés.) Vallásra nézve a lakosok fetisimádók s a műveltség igen alacsony fokán állók.

2. Zahara.

Azon terület, mely Szenegambia és Szudántól éjszakra, a Nilus völgyétől nyugatra, $1500 \text{ } \frac{\text{km}}{\text{m}}\text{-nyi}$ szélességben s $5.000 \text{ } \frac{\text{km}}{\text{m}}$ hosszúságban egészen az Atlanti Oceánig húzódik — Zaharának neveztetik. Ezen sivatag terület tengerfeletti magassága felette különböző s felülete korántsem oly egyhangú, mint azt sokáig hitték. A futóhomokból felépített s a szél iránya szerint vándorló homokbuckás területek mellett találunk itt kavicsos borított részeket, sőt olyanokat is, hol az agyagos talaj ideig-óráig tartó növényéletet is tud felmutatni. Egyes részein hullámos domborok, majd ismét helyenkint $2000 \text{ } \frac{\text{m}}{\text{m}}$ magasságra emelkedő sziklahegységek váltakoznak egymással.

Hogy Afrika ezen részeit valaha tenger borította, azt a sivatag homokjának nagy sótartalma, egyes mélyedések sós vize, de mindenek felett azon tengeri kagylók bizonyítják, melyek a nevezett mélyedések posványában s a helyenként még most is a tenger színe alatt fekvő területeken, nagy mennyiségben találhatók s a Földközi tengerből eredteknek felismertettek.

A Zahara sivatag területe esőben csak ritka kivételes esetekben részesül. A termékenység s a földnek ettől feltételezett művelése tehát e roppant területen csak azon — nem éppen nagyszámú, természetes vagy mesterségesen ásott forrásoktól és kutaktól van feltételezve, melyek egyszersmind évszázadok óta a karavánkereskedés irányát is kiszabták.

Az ilyen kutakkal bíró, jól művelt s befásított területeket a sivatag belsejében oázisoknak nevezik. Ezeken azután községeket is találni, melyeknek nagy fontossága abban rejlik, hogy a karavánkereskedés főállomásait képezik. Az oázisok lakói csekély földművelés és állattenyésztés mellett különösen a karavánok kalauzolása után keresik kenyerüket. Sokat szenvednek a karavánkereskedők az arab származású, nomád életet élő beduinoktól, kiknek nyájaiak őrzése mellett egyik fő- és kedvenc foglalkozása a karavánok kizsárolása — esetleg kirablása.

A Zahara főkiviteli cikke Szudán felé a só — mely amott teljesen hiányzik —; a Földközi tenger felé pedig datolyát és structollat visz ki. A struc mellett jellemző állatok még a Zahara területén a zebra és antiloppe.

A karavánkereskedőknek évszázadok óta két járta útja van a Zahara sivatagon keresztül: az egyik a Csad melletti Szudánt összeköti Tripolissal — s ez a legjárta s legkevésbé vaszélyes; a második Timbuktu városát köti össze a marokkói szultánsággal. Ezen két főközlekedési vonal közti területen fekszik az oázisok legnagyobb része. Legkevésbé ismeretes a keleti Lybiának nevezett rész; a futóhomokot felkorbácsoló Szamum szél miatt legveszedelmesebb a nyugati Atlanti Oceán melléki terület. Ennek nyugati végpontja a Blanko fok (éjszakra a Zöldfoktól), mely nevét a már messziről fehérlő s a tengerpartot mindinkább elzátanyosító homoktól nyerte.

Természeti tárgyak.

1. Növények.

A datolya-pálma (*Phoenix dactylifera*) egyszerű 10—13 ^m/_m magas, 30—60 ^m/_m vastag törze van, melynek csúcsát 2 ^m/_m hosszú, tollazott levelekből álló hatalmas korona díszíti. A levelek között virágtorzsák fejlődnek ki. A porzás és termő virágok külön-külön törzsön vannak. A termő virág hosszúkás egyszemű, húsos csonthéjú terméssé, datolyává fejlődik, mely a benszülötték fő táplálékát teszi és nagybecsű kereskedelmi cikk.

2. Állatok.

1. A struc (*Struthio africanus*) a legmagasabb madár. Lapos, kis feje kopasz, kitünően hajlékony hosszú nyaka szintén tollatlan. Aránylag rövid testének tollazata sajátos puha; még az evező és kormányzó tollak is lazák és pelyhesek. Hosszú, kopasz lábain csak két-két ujj van. Nagy szemei, melyeket szemöldök és pillák környeznek, mozgékonyabbak, mint a többi madarakéi. Az egész tollazat, a szárny- és a fark-tollait kivéve, a kakasnál fekete, a jécénél szürke. A struc csapatosan él Afrika térs sivatagain. Testének súlya és szárnyainak laza evezőtollai nem engedik, hogy a levegőbe emelkedhessenek, de oly gyors futása van, hogy őt a legjobb ló is alig képes utolérni. Tápláléka növényi részekből áll, de némelykor kis kavicsokat is elnyel. Fészkül a homokban található kis mélyedéseket használ, melyekbe a jérce 15—18 másfél kilogramm súlyu, szennyesfehér tojást rak; ezeknek kiköltését a nap forró melegére bízta. A strucot becses evezőtollaiért vadász-szák és megszelídítve is tenyésztik.

2. A zebra (*Equus zebra*) a lónál kisebb, fülei nagyok, sörénye rövid, farka hosszú fekete bojtban végződik; alapszíne fehér, sötétbarna sávokkal szabályosan csíkolva, combját és szárait hasonló sújtás díszíti. Hasa világos szürke. A zebra nagyon futós és szilaj állat, mely kisebb csapatokban él Afrika belsejében. Húsát megeszik s bőrét takarónak használják.

3. Antilopok karcsú testű és vékony lábú kérődző állatok. Szarvaik harántul gyűrűzöttek vagy símák s nagyrészt hátrafelé hajlottak. Félénk állatok; páronként, egyes falkákban vagy nagyobb csordákban legelésznek. Leginkább Afrikában honosak. Van számos fajuk például az *Antilope oryx*, egyenes szarvú, hamvas színű fején gyeplőforma rajzzal. *Antilope addax*; *Antilope euchore*; *Antilope oreas*; *Antilope Gnu*, szarvai előre állók, hegyei hátrahajlók, álla szakállas, nyakán és mellén sörénye van.

VI. Afrika nyugati szigetcsoportjai.

Afrika nyugati partjain, tehát az Atlanti Óceánban, még kevesebb és kisebb területű szigeteket találunk, mint a mennyit a keleti partokon ismerni tanultunk. A már névleg említett Guineai és Zöldfoki szigetcsoportokon — s az Afrika szárazföldjétől nagyobb távolságban fekvő Ascension és S. Ilona (I. Napoleon) szigetekén kívül itt még három szigetcsoportról kell említést tennünk:

1. A kanári szigetcsoport, számszerint 20 kisebb szigetből áll, melyek közül 7 van megnépesítve. A legnagyobb e szigetek közül Tenerife (Pic de Teyde 3716^m). Keletre tőle van Kanária. Neve nem ismeretlen hangzású; az európaszerinte kalitkákban tartott kanári madarak eredetileg innen hozattak forgalomba. Keletre ettől van Ferro, melynek délkörét rendszeren elsőnek szokás venni. — (Paris, Greenwich.) — A kanári szigetcsoport a spanyolok birtoka.

2. A Madeira szigetek csoportja, két nagyobb, s több kisebb szigetből áll. E szigetcsoport főhelye Funchal, a portugali kormányzó székhelye.

3. Az Azorok szigetcsoportja, 1448 óta a portugalok birtoka. Ezen felette termékeny szigetcsoportnak éghajlata igen kellemes. Partvidékein a flamingó fészkel. Az Azorok szigetcsoportja Portugalia egyik főállomása volt amerikai birtokai felé s Európa és Amerika közti fekvésöknél fogva Amerika felfedezésének s az európaiak általi elfoglaltatásának történetében igen fontos szerepet játszott.

Természeti tárgyak.

Állatok.

A kanári madár (*Fringilla canaria*) fölül zöldes szürke, alul sárgászöld, mely színezete szelidítés által nagyon megváltozott. Eredeti hazája a kanári szigetekben van, a hol a ligetekben, kertekben, mezőkön költ és tenyészik. Bájos daláért már rég idő óta Európába hozatott, a hol házaknál tartva fogságban, igen szapora.

A flamingó (*Phoenicopterus ruber*) csőre vastag, hajlott, alsó kávája oldalt fogazott; nyaka és lába rendkívül hosszú; három előujját uszóhártya egyesíti, az utó ujjá magasabban áll és elsatnyult. A kinőtt flamingó tollazata piros, fedő tollai biborvörösek, evezői feketék, csőre vörös, lábai vörösek. — Ezen különös természetű madár a gázlók és úszók között kapocs gyanánt állhat; mert ha természetét, hosszú nyakát és lábait tekintjük a gázlók rendjébe sorolható, de ha fogazott csőrét és uszóhártyával egyesített ujjait vesszük szemügyre, inkább az úszókhoz tartozik. Természetére nézve is egyrészt a gémekhez, másrészt a rucákhoz szít. Hosszú szárával a vízben gázol, de mihelyt mélyebbre jut, igen ügyesen úszik, és ha kell gyorsan röpül. Eledele halakból, rovarokból és más vízi állatokból áll, ezeket a vízből és iszaphból szedegeti, de különös módon: ugyanis csőrét egészen fölfordítja, s azzal zsákmányát mintegy kimeríti.

VII. Afrika általános viszonyainak összefoglalása.

1. Afrika fekvése, nagysága és alakja.

Afrika földrajzi fekvését nyugatról kelet felé a Zöld- és Guardafui —, éjszokról délfelé a Blanko- és Tú-fők határozza meg.

Nagysága 30 millió □^{km}.

Külső alakjára nézve zárkózott tömeget képez, igen csekély part-fejlődéssel.

2. Vízsintes tagoltság.

Afrika a Szuezi szoros által Ázsiával közvetlen összeköttetésben áll. Délre ettől a Bab-el Mandeb szoros által az Indiai Óceánnal összekötött Vörös tenger választja el Arabiától. — Az Indiai Óceán azon része, mely Afrika keleti kidudorodását Arabiától elválasztja, Adeni öbölnek nevezetik, a Madagaszkár s a keleti tengerpart közötti rész pedig Mozambique csatornának. Ezek az Indiai Óceán leglényegesebb részei a gazdag tagozást nélkülöző afrikai partokon.

Afrikát nyugatról az Atlanti Óceán mossa. Ennek itt csak egy jelentékenyebb öble van t. i. a Guineai öböl.

Éjszakfelé a Földközi tenger határolja, — melybe a Blanco fokban végződő tuniszi félsziget s a barkai tompa kidudorodás nyúlnak.

A milyen szegény Afrika szárazföldjének tagoltsága, ép oly szegény e földrész szigetekben is. Az Afrikához számíttatni szokott szigetek közül az Indiai Óceánban fekvőknek területi kiterjedése nagyobb, mint az Atlanti tengerben fekvők.

3. Függélyes tagoltság.

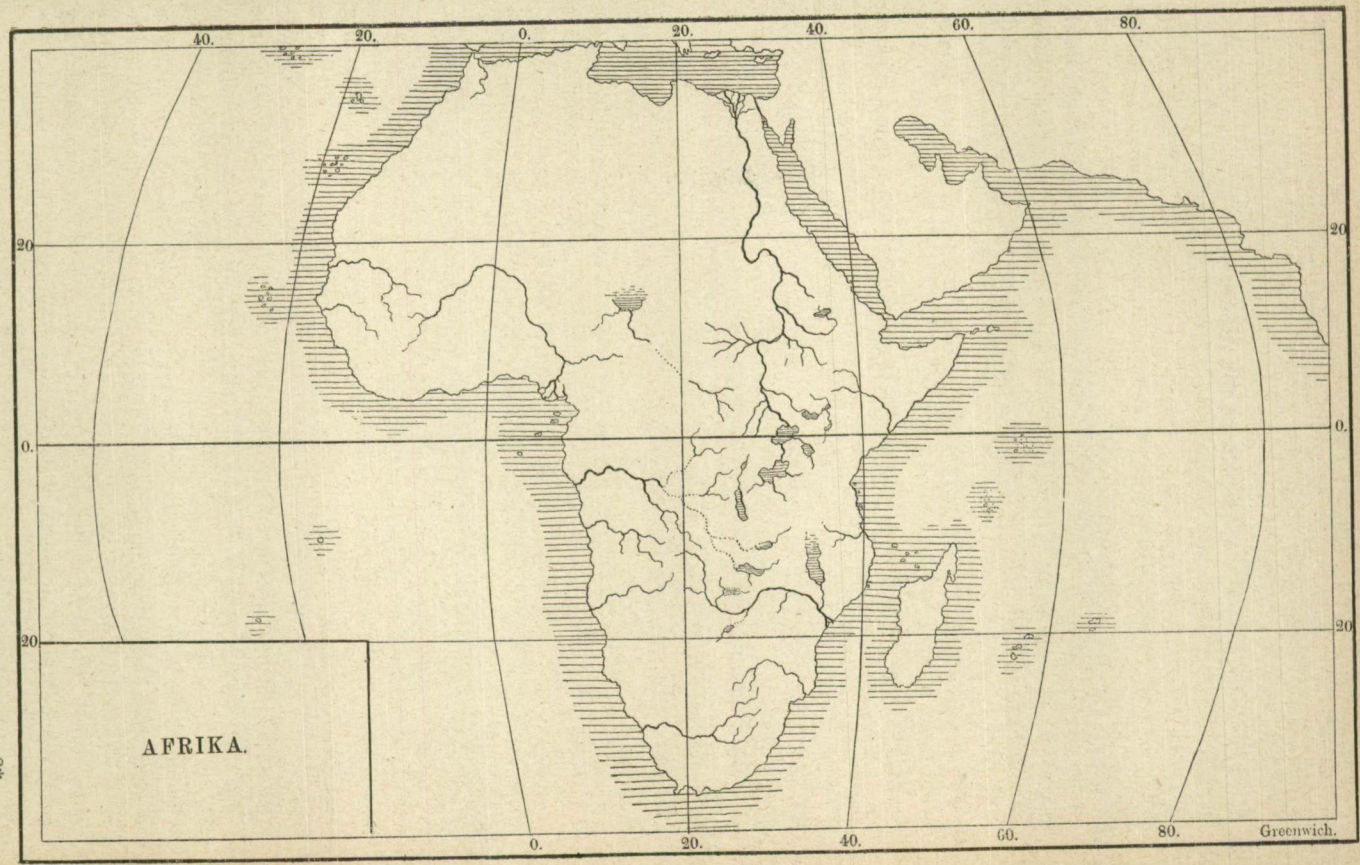
Afrika belseje még csak hiányosan ismert terület s ebből folyólag a földrészt borító hegységek egymáshoz viszonyáról s összefüggéséről sincs még határozott tudomásunk. Afrikában a föld fensíki jellege az uralkodó; az al- és mély földek teljesen háttérbe szorúlnak s a földrész igen kis részét képezik.

4. Vízrajz.

Afrikának az előbbieken névleg megnevezett nagyobb tavait még csak igen hiányosan ismerjük. Nem épen nagy számú folyóinak is csak egyes részei ismeretesek, némelyiknek csak a torkolata. A tengerbe ömlő vízmenyiség után ítélve legjelentékenyebb folyói következők: A Földközi tengerbe ömlő Nilus; az Atlanti Óceánba folyó Szenegal, Gambia, Niger, Zaire (Kongo), Koanza, Cunene, Orange; az Indiai Óceánba ömlő Limpopo, Zambezi, Rovuma és Dsuba. — Mindezen folyók a belső földrészen erednek s így a tengerpartot kísérő hegységeket kell áttörniök, hogy a tengerparti, hol szélesebb, hol szűkebb alföldeken át, a tengerbe jussanak. Innen van, hogy e folyók mind, kivétel nélkül vízeséseket képeznek, melyek a hajózásnak s így Belső-Afrika átkutatásának nagy akadályul szolgálnak.

72

AFRIKA.

5. Égalji viszonyok. Állat- és növényvilág.

Afrika valamennyi földrész között a legforróbb, tömörségénél s fensíki alkotásánál fogva pedig egészben véve szárazföldi éghajlatú. — Az egyenlítő alatti területek bő esőzésben részesülnek, annál jobban nélkülözik azt a tértők alatti területek, hol azután az eső teljes hiánya következtében szélesen kiterjedő sivatagokat találunk: éjszakon a Zaharát, délen a Kalahárit. A Földközi tenger melléki területeken s délen a foktartományban az éghajlati viszonyok legrendesebbek, itt az éghajlat a tenger által mérsékelt s annak behatása alatt áll.

Az éghajlati viszonyokkal legszorosabb összeköttetésben áll Afrika növényvilága is. A hol vízben nincs hiány, ott a növényzet buja, a föld bámulatos termékenysége — míg az esőt nélkülöző sivatagokon a növényélet majdnem teljesen hiányzik s csak néhány oázisra szorúl.

Afrika állatvilága az éjszaki részekben keveset különbözik a dél-európai-tól; úgyszinte a déli részekben is ismeretesek voltak a mi házi állataink, még az európaiak letelepedése előtt. A középső — egyenlítő alatti — dús növényzetű s vízben bővelkedő területeken számos majomfaj és tarka színű szárnyas mellett, különösen vastagbőrűeket találunk. A sivatag területek széléin a struc, zsiraff és antilopok seregei bő táplálékot biztosítanak a sivatagban tartózkodó nagy ragadozóknak.

6. Afrika lakosai.

Afrika 200 millióra becsült lakosainak legnagyobb része a néger fajhoz tartozik. Éjszaki részein, úgy szinte a partvidékeken és a foktartományban — más földrészekből ide vándorolt és letelepedett népek a benszülöttekkel s egymással összekeveredve — vegynépeket alkottak, melyeknek hová tartozását bajos meghatározni.

Vallásra nézve Afrika népeinek legnagyobb része a legvastagabb babonahitben van elmerülve. Éjszakon és keleten a mohamedán vallás van elterjedve. A hittérítők buzgalma folytán a keresztény vallás is mindinkább nagyobb tért kezd foglalni.

Ha Afrika népeinek állami és társadalmi viszonyait tekintjük, úgy — bár teljesen vad állapotban levő nép még Afrikában sem találtatott eddig — itt oly rendezett állami viszonyokat, mint Európában, vagy csak akár mint Ázsiában is, nem igen fogunk találni. Afrika államairól tehát nem igen beszélhetünk; a nép falvakban lakozik, számtalan törzsre van oszolva, melyek mindegyike saját törzsfőnöke alatt él s a szokás által szentesített törvények alapján kormányoztatik. A földművelést és állattenyésztést mindenütt űzik, a vas használata általánosan ismert, sőt a műipar egyes kezdetleges ágai sem ismeretlenek.

Az európai államok közül következők terjesztették ki hatalmukat Afrika egyes területeire :

1. Anglia birtokai 760.000 $\square\%$ _m-re becsülhetők, mintegy 2 millióra menő lakossággal.

2. Franciaország itteni birtokai szinte megközelítik a 700.000 $\square\%$ _m-t 3 millióra becsült lakossággal.

3. Spanyolország 10.000 $\square\%$ _m-re teszi afrikai birtokait; de az uralma alatti területeken aligha több lakik 300.000 embernél.

4. Legnagyobb terület áll Portugalia névleges fenhatósága alatt. A portugálok itteni birtokaik kiterjedését 1,800.000 $\square\%$ _m-re becsülik, állítólag 3 millió lakossal.